

Három költő a forradalomról

Buda Ferenc: *Túl a falon - az én ötvenhatom*

Buda Ferenc nagyon kevés verset ír, mégis súlyos, egyéni hangú, összetéveszthetetlenül egyéni világlátású költészete immár öt évtizede értékes színe a magyar lírának.

A természettel és a tárgyakkal való bensőséges kapcsolat úgy jelent meg első kötetében (*Füvek példája*, 1963), hogy ez az elemi létélmény rendíthetetlen etikai keménység, életakarátú, lételvű és tisztességigényű magatartással társult.

Az *Ébresszen aranyásíp* (1970) című kötetben már vas- és kővilág veszi körül a költői személyiséget, de ez a környezet is arra ösztönzi őt, hogy még eltökéltebben szervezze meg cselekvő magatartását, még több megtartó példát idézzon maga köré erőforrásul az egyszerű emberek világából éppúgy, mint a magyar kultúra örökségéből. Bőségesen merít a természeti életforma vitális erőforrásaiból is.

Aztán még jobban megritkult költői szava, keserűbb lett világlátása. Évekig szinte csak a hallgatásával volt jelen az irodalomban. A csupán néhány verset tartalmazó harmadik kötete (*Holt számból búzaszál*, 1982) a költői hang megdöbbenő elkomorulásáról tanúskodott. A megrendült hité és a szinte sorszerűen vállalt értékörzés ütközése alakította ki virrasztó magatartását.

Ehhez a magyar kultúra üzenetei mellett tápláló forrásokat talált a magyarság „közeli és távoli” rokonainak népköltészetében is. Ezekből kötetnyit fordított. Költői szemléletének horizontja is egyre inkább kitágult a múlt és a kozmosz felé is. Mint ha a jelen idő szennyével szemben a múlt-

HOLNAP KIADÓ,
2006

ban és a mindenségben keresne tisztább viszonyító pontokat.

Az utóbbi évtizedekben átlagosan évi egy verset írt, de ezeknek szinte mindegyike súlyos számvetés. Verseiben az önmagukban semleges tárgyi elemeket a léthiány, történelmihiány, cselekvési lehetőséghiány kifejezésével ítéli meg az elviselhetetlen, manipulált világot. Az ország kényszerű csöndje, kiszolgáltatottsága determinálja a költői látásmódját. Az értelmiségi lét korlátozottsága, lefokozottsága elviselhetetlen számára. Ettől szenved, emiatt érzékeli az egész létét, tárgyi környezetét, történelmét egyaránt nyomasztónak, személyiségét megváltatlannak (*Árvaföld*, 2000; *Árapály*, 2005).

Ennek a költői látásmódnak a gyökéreztet tárják fel a *Túl a falon. Az én ötvenhatom* című kötetének versei.

Buda Ferenc életének sorsdöntő élménye volt az 1956-os forradalom és szabadságharc. Húszéves volt ekkor, a debreceni egyetem hallgatója. A forradalom eltiprásának a drámáját mélyen megszenvedte. Erről verseiben is számot adott. A forradalom leverése után egy év szabadságvesztésre ítélték. A börtönben írt verseinek kéziratát három évtizeden keresztül Für Lajos őrizte meg. Buda Ferenc 1991-ben kiadott *Csendország* című kötete így tartalmazhatta azokat a verseit, amelyek miatt – „a demokratikus államrend elleni izgatás” vádjával – bebörtönözték, s azokat is, melyeket a börtönben és közvetlenül szabadulása után írt.

A „történetek” megítélésében a húszéves költő olyan magabiztos és egyértelmű volt, hogy nézetein semmit sem kellett változtatnia azóta sem. Még a gyászról, tragikumról és a

bebörtönözöttség élményeiről is úgy számolnak be versei, hogy a költő igazságtudata, igazságHITE, kemény tartása ellenpontoszza a levert forradalom és a börtönlét tényeit: „Verhetnek, mint vasat, / más színre mégse váltok: / Őrzöm a paraszt / és mérem a világot.”

A börtönben is igaza tudatában viseli sorsát a költő, fogolyként is „felperes”, annak „rabja”, akit „vádol”.

Ez az egyértelmű magatartás hiánytalanul tovább él a későbbi verseiben is. 1989-ig ennek a „maga-tartás”-nak nyilvánvaló politikai vonatkozásai is voltak. Az erős szociális és nemzeti érzékenyséű költő az alulso Magyarország és az idegen nagyhatalom által letiport, majd csöndre ítélt Magyarország védelmében és képviselőben is szólt.

Költői világképe egyre táult, de nézőpontját „csöndország”-beli léthelyzete motiválta. Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak felbecsülhetetlenül nagy az értéke nemzeti történelmünkben. Ez a forradalom akkor morálisan megmentette a nemzetet. Leverése után azonban példátlanul meggyalázták. Ezért is van nagy jelentősége van annak, hogy Buda Ferenc 1956-os versei most külön kötetben megjelentek. A tiszta, hiteles költői szó a legmélyebb vallomás forradalmunk és szabadságharcunk tisztaságáról és értékéről. „Nem napló s nem krónika ez a könyv, csupán az átélt egyszeri szabadságra, majd a tankágyú – s vaskapudőreje máig – és halálíg ráfelelő visszhangok sora.”

Nemzeti önismeretünk elemi érdeke, hogy szembesüljünk ennek a makulátlan erkölcsű és magatartású költőnek az ezerkilencszázötvenhatos élményeivel.

A kötet első ciklusa a *Falak könyve* címet viseli. Egy húszéves fiatalember lenyűgöző erkölcsi tartása és történelmi érzékenysége, lényeglátása nyilatkozik meg ezekben a verseiben. Nem kell neki az a rend, melyet a hazugság és a terror terem meg (*Rend*). „Kiontott véreim!” – így szólítja a tizenöt-húsz éves halottakat, s többes szám első személyben, velük azonosulva tesz tanúságot igazságukról és döbbenetes vallomást pusztulásukról: „Égő, túlvilági / benzines palackok / lángjainál me-

legsünk” (*Tizenöt-húsz éves halottak*). A természet jelenségeit is a forradalom tisztaságának érzékeltetésére idézi meg: „Pesten esik a hó / Nyílt sebre friss kötésnek / Pest talpig hófehérben” (*Pesten esik a hó*). Ez a három vers – a *Rend*, a *Tizenöt-húsz éves halottak* és a *Pesten esik a hó* – volt a Buda Ferenc elleni bűnvád indoka.

Buda Ferenc már húszévesen is igen érzékeny történelmi tudattal ítélkezett. Párhuzamba vonta a hatalmi erőszak történelmi változatait.

A börtönben írt műveinek lírai szituációi Radnóti kései verseire emlékeztetnek. Pontos szóval számba veszi helyzetét, s a „szuronyos pokolban” is őrzi a maga emberségét, tartását, igazságérzetét. Méri és megítéli a világot. Átéli a várakozással lefokozott lét kínját. Képletben keresi fel szerelmi vallomásával kedvesét. Számadattá lefokozva, az álmatlanság, a várakozás összes kínját megszenvedve is emberi méltóság sugárzik szavaiból, s bízik abban, hogy az „ítélő idő” majd igazságot szolgáltat „a földgolyónyi tárgyalóteremben”. Igazsága tudatában mondja ki, hogy akik őt most ürülékével egyszintre alázzák, azok „szennyvízlelkű névlegemberek”. S hiába próbálják őt a szabadság ígéretével megalázkodásra, hamis vallomásra rábírní, töretlenül vállalja a forradalom igazát és tisztaságát. A mártírok tekintete előtt vállalja sorsát, nem idomul, nem igazodik a hatalom elvárásaihoz.

A kötet másik ciklusa a *Túl a falon* címmel is jelzi, hogy Buda Ferenc ezerkilencszázötvenhat élménye nem korlátozódik a börtön-évekre, hanem mindmáig eleven és meghatározó. Ennek oka pedig az egykori élmény mélységén túl az is, hogy Buda Ferenc immár ötven év óta a forradalom eszményeinek a mértékével méri a világot, ma is tele van hiányérzettel és keserűséggel. Kötetének bevezető soraiban azt írja, hogy a megtörténtek miatt személyes „elszámolni, leszámolni” valója senkivel nincs, de az „igazság helyreálltát” várva-várja azóta is. Ez az igény szólal meg a „Túl a falon” ciklus darabjaiban. A szó nem tud önfeledten fölszállni, mert a költő nyelve hegyéig ér „a félelem vasíze”. „Józan-

ság, okos törvény, jöjj el” – ismételteti a *Könyörgés*, de „jönnek, vonulnak tömör rendben halottaink”, a „megtorolt ártatlanság” mártírjai. Virraszt a költő a lét fekete éjszakájában. Örökre magába zárta a *Zárka*:

*Az álom itt törekeny, roskatag.
Rácsminta rendje. Csönd. Poloskabad.
Vaságy-nyöszörgés, kínok éjszakája –
másznak, özönlenek a vér szagára.*

És örökre él benne a forradalom emléke. „Szív, lélek tavasza az őszben.” Ma is elevenen él benne egykori önmagának a képe is. Pedig már akár unokája lehetne az a fiatalember, aki ő akkor volt. Örök mégis az élmény, mert örök a vágy arra az érzésre, amivel ifjúsága idején a szabadság néhány napja ajándékozta

meg. És örök a keserű indulat amiatt, hogy azt a csodát „Sortűz. Vérszag. Télszag. Zárcsattanás. Kulcsok csikordulása” követte.

A húszéves forradalmár-költő utólag könnyű Buda Ferenc életművének az elejére tennünk. Az életű szerves és méltó folytatása ennek a különleges erkölcsi értékű pályakezdsnek.

Költői szemlélete az idők folyamán egyetemesebb horizontúvá tágult, közvetlen politikai vonatkozásai mellett fölerősödött benne magának az emberi természetnek és emberi létnek a filozófiai érvényű megítélése. Megőrizte empirikus világészlelő érzékenységét, közvetlen környezetének szociológiai pontosságú vizsgálatát is, de a világot mérlegelő tűnődései most már általánosabb érvénnyel vonatkoznak az emberlét minőségére.

Ágh István: *Októberi fogadalom*

Ágh Istvánnak is életreszóló élménye volt az ezerkilencszázötvenhatos forradalom. Mái magában hordozza azt. És nemcsak jelképesen, hanem a testében is. Egy golyószilánk formájában. A jelképpé emelhető sebesülésnek mély értelme van az ő életművében.

Októberi fogadalom című könyvében azokat az írásait gyűjtötte egybe, amelyek valamiképpen kapcsolódnak az ezerkilencszázötvenhatos forradalomhoz és nemzeti szabadságharcához. A forradalom ötvenedik évfordulójára megjelentetett könyve jelentésszerű kompozíciójú mű: két-két esszénovellával keretezett ötvenhat verset tartalmaz. Valamennyi – szorosabb-tágabb módon – a forradalomról, a forradalomban átélt élményekről, azok későbbi szemléletformáló, magatartást meghatározó értelméről tett vallomás.

A *Hulló levelek vére* című önéletrajzi esszénovellája az Eötvös kollégium elsőéves diákjának élményeit idézi föl. Egy-egy mondatát

NAP KIADÓ,
2006

ba is élményrétegek sokaságát sűríti. Láttatja a Budapestre először 1956-ban eljutó tizennyolc éves fiatalember csodálkozó örömét. Egy-két mondatban is sugallatosan szembesíti az iszkázi világot a budapestivel. Érzékelteti azt a különleges élményt, hogy Nagy László öccseként egyszerre az irodalmi élet részesévé válik. Majd egyszerre a forradalom forratagában találja magát. Maga is csodálkozik saját bátorságán, vakmerőségén, azon, hogy félelem nélkül megy ő is a tömeggel. Pedig reggel még inkább csak a szerelemre gondolt, amikor gondosan készülődött erre a napra. Aztán „felrobbant a Kossuth-tér”, a tetőről gépfegyversorozat csapott a tömegrre. Ő „Isten centijével” kimért helyen feküdt sebesülten a Kossuth-téren, körülötte halottak. Drámai érzékletességgel jeleníti meg azt a csodát, hogy ilyen körülmények között életben maradt. Mint egy körvadászat áldozatai, olyanok voltak itt az emberek. „Haldoklók ették a föl-

det, kapaszkodtak a gyepek gyökérzetébe.” Sebesülten került a kórházba, ahol asszonyneven jegyezték be, mert csak a szülészetben volt már hely. „Második születésem, én vagyok az anyám és a fiam.” Az esszénovella két szála, a szerelmi és a tragikus egymásba fonódik, egymást erősíti, hiszen az élet szépségét teszi tönkre a váratlan pusztítás. „Körülöttünk bakfis bábák, önkéntes ápolónők. Magyar Kati tizenhat éves művészeti középiskolás piros melegítőben, narancsgerezddel kínál, éltető, véletlen, ártatlan cirógatása november 4-e után halott, a terézvárosi templom előtt hanyatt fekszik a vöröskeresztes, ballonkabátban, a piros melegítőben, fekete-fehérben láthatom fényképező unokabátyám miatt. Nem merem látni, nem akarom! De a narancsevés közben semmi sem sejthető.” Ebben a néhány sorban olyan drámát örökít meg Ágh István, amelyik mindörökre vele maradt. Egy-egy félmondattal bemutatja sebesült társait is, a tíz-tizenkét „valószínűtlen túlélőt”. Egész regényt sűrít a rövid esszénovellába. Csak később vették észre, hogy a ballonkabátját is golyószorozat lyukasztotta át, amikor ő ott feküdt azon a „kimért szűk helyen”, ahol máig is van. Ez a tömör megjegyzés („ahol máig is vagyok”) kitágítja az esszénovella üzenetét. Ágh István írásának drámai feszültségében egyszerre jelenik meg az ifjúság önfelelt szépsége és a forradalom leverésének tragédiája.

A *Gumibot a gólyabálon* a forradalmat követő hónapokat idézi fel. Az új diktatúra légkörét. Itt is a tárgyyszerű bemutatás telíti gazdag értelemmel a történetet. A kollégium két egymásba nyíló szobájának lakói közül „később néhányan disszidáltak, valaki börtönben volt, valaki karhatalmista lett”. A forradalom leverése után is folytatódik a diákélet, csínytevésekkel, mókákkal is színesítve. A forradalom emléke azonban ebben a közegben is jelen van. Érzékelteti ez az írás az új hatalommal szembeni ellenállást is. „Olyan terrort tapasztaltunk, melyet nem tudtunk összerakni egészé. Egy hír mögött nem sejtettük, hány letartóztatás, kivégzés lehet. Emitt íróper, otthon meg félholtra vert sógorom.” Az egész kort jellemzi az önéletrajzi

esszénovella záró képe és annak sugallatos értelmezése. Hatalmas rendőr veri háromszor is földre a menekülő diákot, aki a harmadik leütés után érti meg, hogy „itt most fölállni nem szabad”. Ezt a felismerést tágtítja korjellemzéssé Ágh István: „S még hányszor kellett rájőnnöm azután: Itt nem szabad fölállni!”

A kötetet nyitó két írás a forradalmat és az azt közvetlenül követő időt idézi meg első személyű vallomás formájában 1989-ben és 1991-ben. Ez a kései emlékezés arról is tanúskodik, hogy milyen mélyen él a forradalom és annak drasztikus leverése Ágh Istvánban évtizedek múlva is. Élményeit sohasem titkolta, sohasem hallgatta el. Költészetének egyik vonulatát azok a versei alkotják, amelyek a forradalomhoz és főként annak leveréséhez, meggyalázásához, a kádári diktatúra időszakának lelki élményeihez kapcsolódnak. Amikor a közvetlen vallomásnak nem volt lehetősége, a költészet különleges eszközeivel akkor is tisztán őrizte és védte a forradalom szellemét, és tiltakozott a szabadság hiánya miatt. Folyamatosan leleplezte azt az elviselhetetlen szellemi-lelki terrort, amelyik a forradalom leverése után nyomorította meg az országot.

A kötet második ciklusát kitöltő 56 vers igen sokféle módon tesz erről tanúságot. Az 1957-es *Állványok városa* közvetlenül vall a tragédiáról, intenzíven érzékelteti a sebzettséget, lefojtottságot, kiszolgáltatottságot, félelmet, fájdalmat:

*Szilánksebek a falon.
Mészpörsenés az ablakon.
Árnyékként száll a fájdalom
állványok városára.*

Az 1962-ben írt *Halottak napjára* pedig nemcsak Ágh István 1956-os megsebesülését idézi föl érzékletesen a sortűztől a testébe fúródó szilánkig, hanem azt is tanúsítja, hogy békés tüntetőként érte az orvttamadás („Se puskát, se zászlót nem hordtam hónom alatt, / mégis célpont lettem”). A megsebesülésekor ráragadt falevelet pedig kitüntetésnek nevezi. A halottak napi számvetés a forradalomhoz való hűség vallomása, az erőszak elle-

ni tiltakozás. *A meglesett vad*, a *Varjúévszak*, a *Sivatagi testamentum* áttételesen, a fenyegettség atmoszférájával vallanak a szörnyűvé vált világról. A *Balassi* a „sehovase út” léthelyzetével kénytelen számot vetni, de vállalja önmagát: „te katonád voltam Uram / és az te se-regedben jártam”. A *Virágnyílásból földbe* nagy képsora azt tanúsítja, hogy „szemfényvesztés a derűs hegyoldal”, hogy minden csupa hazugság, a költő idegenként szemléli a hazug világot.

A versek a kiszolgáltatottság, félelem, a rettegés, az erőszak világát mutatják be, melyben „törvényt sért, aki fázik” (*Fejem fölé...*), amelytől a költő csak távolodni kíván (*Csak egy halottól...*), ahol „következik virágok letiltása” (*Kétségbevonása...*), ahol „akasztófa kötelek tartják / az égve felejtett lámpásokat”. Pedig a lélek ünnepre, szépségre vágya. Ezért születik meg a gyönyörű *Varázslat karácsonyfára*, mely valósággá igézi a szépséget olyan időben is, amikor „jéghegy az égbolt”.

A személyiség a veszteségek leltárát készíti, de kifosztottan is ragaszkodik értékeihez (*Csontig-baza*). Ez a kemény belső tartás meghatározó vonása ennek a versvilágnak. Meg a konok ellenállás is minden romlással, méltatlan feledéssel szemben. Ágh István megrendítő nagy verset írt 1981-ben *Magyar Katalin* címmel. A gyönyörű tizenhat éves vöröskeresztes lányra emlékezik, első „lelőtt” szerelmére, a forradalom ártatlan áldozatára. Szinte életre kelti a gyönyörű lányt, akit kiégettek az őszből, de akit ő eleven emlékként őriz ma is. A forradalom tragédiáját is érzékelhető közelségbe hozza:

*Mindenszentek napjának nem volt még annyi
halottja,
nem égett annyi gyertya az elsötétítésben:
vörösréz töltény a szívkamra-sötétben.*

Egyszerre siratja szerelmét és a forradalmat. A vers belső szembesítései éles képekben érzékeltetik a tragédiát, az ártatlan fiatalok pusztulását és életre szóló megsérülését és a minderre rátelepülő közönyt, feledékenységet. Drámaian együtt van eb-

ben a versben már ekkor a későbbi *Hulló levelek vére* című esszénovella minden lényeges motívuma. A lelőtt Magyar Katalin „mindétiqlen a járdán” fekszik. Drámaian szembesíti Ágh István ezzel a ténnyel az azóta eltelt idő hétköznapi eseményeit. Felidézi saját sebesülésének emlékét is. Sebe bűnjel volt. Szülőanyává hamisították a nevét, hogy ápolhassák a kórházban. A vers záró soraiban egyszerre jelenik meg a szerelmi vallomás és a forradalom kitörölhetetlen emléke:

*Gézből szívárgott sebem vallomása:
Ülj az ágyamra! hadd fessek túl nagy
köpenyedre
véremmel gyereket, pontosat, mint az iskolában.*

Ágh István szemléletének fontos jegye az emlékezés és szembesítés. Sok-sok versében jelenik meg a múlt, de mindig oly módon, hogy az azóta eltelt időt is érzékelteti. Ma is visszajár sebesülésének színhelyére, mert neki nem a platán-avar tűnik szemébe *A Parlamenti*-nél, hanem a „földbe vájó fogsort és tenyeret” is látja ma is. Mindig vele van az az a tizenennyolc éves fiú, aki ő a forradalom idején volt, s aki „véletlenül és mégis sors szerint” lett részese a forradalomnak.

Verseiben „az elveszett haza” fájdalommal szól, a barbár világban magára maradó személyiség járja a közösséget kereső utakat a kifordított, meggyalázott világban. Nyomasztó élményei közepette a „létezés hidedglelése” tör rá, de a fájdalom nem homályosítja el tekintetét, hanem pontosabbá teszi látását. Elemzi, átvilágítja a történelmi rettegést is (*Tóth Bálintnak Nagykovácsiba*). Bátyját, Nagy Lászlót szólító és idéző verse (*Innen indulnak*) is döbbenetes szembesülés azzal a világgal, amelyikben „kizárólagos a gőg, a gúny, eszeveszett önérdék bandázik, virágéneket tapos”. A Nagy László-i kérdést nyomatékos állítássá változtatta benne az idő: „Úristen, én nem vagyok itthon!” Száműzetéspróbát tart a magyarság állapotát látva. Ritka külföldi útjai sem nyújtanak

számára vigaszt, inkább keserűségét fokozzák (*Száműzetés-próba, Akkor Párizsban*).

A kötet két utolsó verse külön figyelmet érdemel. Az *Ősszegyűjtött vallomások. Kossuth tér, 1956* 2001-ben, az *Októberi fogadalom* pedig 2002-ben keletkezett. Mindkét vers összegző visszatekintés Ágh István meghatározó élményére. Az *Ősszegyűjtött vallomások* egyes motívumaival korábbi verseiben és prózai írásaiban már találkozhatunk, mégis megrendítő hatású összegzés ez a vers. Annak az örök tűnődésnek, emlékezésnek a leltára, amelyik számtalanszor felmérte a költővel az 1956. október 25-ei vérengzés eseményeit, a gyilkosokat és a halottakat, saját megmenekülésének csodával határos eseményét. Mindig vállalta azt, ami vele történt („nem takargattam sebemet, a belém állt repeszt bárkinek megvallottam”). Úgy írt verset erről az ősről, „mintha az az egész természeti csapás lett volna”. A kényszerűségek közepette is mindig tudta és vallotta a forradalmárok igazát. Leleplezi a forradalmat meggyalázó aljasságot, azt, ahogyan „összefog a hazugság a múlt idővel”, „viszonylagossá változtatnak minden bizonyosat”. Bemutatja a diktatúra világát, melyben „a hazugság illetékes, és a vértanú nem tanú”. Sorra veszi a gyáva bosszúállás módszereit, a kifordított világot, melyben az ártatlan tárgyak is terhelő bizonyítékká válnak („töltényhüvelynek vélik a szemetet”), ahol a „kideríthetetlen tettesek nyomán” elmaradt a büntetés. Olyan orszá-

gos álság uralkodott, hogy az ártatlan áldozat is „kielégült szerető”-nek látszik a fotón „elhálva szemérmetlenül”.

Keserű indulat formálja itt a szavakat. A történelem mindmáig nem szolgáltatott igazságot a legtisztább forradalom hőseinek és áldozatainak. Az *Októberi fogadalom* is nagyon keserű számvetés. Nem lehet megnyugodni a gyalázatban, a tények kiforgatásában, a sok-sok színeváltozásban, árulásban. A kényszerűen felvett álarcos mosolyok mögött „fegyver villan, a tél elvetemült hidege”. Ágh István ezerkilencszázötvenhatról szóló ötvenhat verse nagyon keserű összegzéssel zárul: „hiába hegedt be a seb, a gyalázat helye fáj”.

A kötetet záró két próza, az *Ezredesné, csillogokban* és a *Köd* a történelmi értékpusztlást drámai háttérként érzékelteti. Mindenkít kifordított ez a történelem a saját világából. Senki sem tudta kibontakoztatni a benne levő értékeket. Az ezredesné örütségnek minősíthető cselekedetei mögött elviselhetetlen sors nyomása érezhető. A faluba érkezésétől az 1956-ban bekövetkezett haláláig terjedő élet-történet évtizedek magyar történelmét fogja át. A *Köd* viszont az 1956-os forradalom néhány napjának és leverésének drámai feszültségű megidézése a háttér perspektívájából, a sebesült fiáért aggódó édesanya valóságot és rémálmokat keverő gyötrelmein keresztül.

Az *Októberi fogadalom* gazdag látásmódú, fél évszázadon keresztül vállalt és formált hitteles tanúságtétel az ezerkilencszázötvenhatos forradalom tisztasága és értéke mellett.

1956 fénylő arcai

Nagy Gáspár versei – Kiss Iván rajzai

Nagy Gáspár kis-
gyermek kora
óta tudja, hogy mit je-
lent a magyarság számára az ezerkilenc-
százötvenhatos forradalom és szabadság-

P Ü S K I,
2 0 0 6

harc. Alig múlt el hét
éves, amikor maguktól
a Nyugatra menekülő
forradalmároktól hallotta a forradalom igaz
történetét. 1958 júniusában szülei meggyá-

szolták a forradalom kivégzett miniszterelnökét. Kitörölhetetlen emléke ez. Nagy Gáspár 1949. május 4-én született. 1958. június 16-a ezért lett számára *Öröknyár: elmúltam 9 éves*. A pannonhalmi bencés gimnázium is tudatosította benne történelmünk sebeit. Majd 1968 jegyezte el végképp a történelemmel.

Költészetében és esszéiben, prózai műveiben pályakezdése óta keres „egy felismerhetetlenre pofozott őszi hónapot”, és képviseli a „legtisztább forradalom” eszméit. Ez az erkölcsei eltökéltség íratta meg vele rendszerváltó verseinek egész sorát. 2002-ben a Püski Kiadó „...nem szabad feledNI...!” címmel, „versek – 1956 látbatatlan emlékművének talapzatára” alcímmel adta ki Nagy Gáspár hetvenhat versét. Ez a kötet a „legtisztább forradalom” leggazdagabb és legbátrabb szembesítése a magyar irodalomban a forradalom eszméit meggyalázó diktatúrával, majd a „békebeli kannibálok” és a „magyar abszurd” mai világával. Nagy Gáspárnak az árusításokat, történelmi hazugságokat leleplező indulatát a forradalom tisztasága motiválta. Verseiben eszményi példaként élnek az áldozatok, a forradalom hősei.

Az *1956 fénylő arcai* kötet költő és képzőművész különleges egymásra találásának eszményi példája. Kiss Iván egykori fényképek segítségével rajzok százaiban keltette életre a forradalom alakjait, azokat a hős fiatalokat, akik közül legtöbben a forradalom áldozatai vagy a forradalmat ellenforradalomnak minősítő kommunista diktatúra mártírjai lettek. A két művészi világ rokonsága, a forradalom eszméihez, hőseihez való hűsége egymást erősítő módon társul ebben a kötetben.

Nagy Gáspár *Október végi tiszta lángok* címmel a gyászmise rendjét követő hét részes „oratorikus emlékezés”-t írt „1956 vértanú hőseire”. Kompozíciójának ezt a szakrális jellegét az egyes tételek címe is jelezte a vers folyóirathbeli közlésekor: 1. (REQUIEM), 2. (KYRIE), 3. (DIES IRAE), 4. (LIBERAME), 5. (SANCTUS), 6. (AGNUS DEI), 7. (LUX AETERNA).

Kiss Iván rajzainak egyik része a végzetes leveretést örökíti meg. Ezek a képei szinte illusztrációként illeszkednek Nagy Gáspár „oratorikus emlékezés”-éhez.

Sok-sok rajzot készített a forradalom diadalmas tizenkét napjának örömteli pillanatairól is. Azokról az arcokról, amelyekről a megnyert szabadság öröme sugárzik. Ezek a rajzok ihlették Nagy Gáspár *Fénylő arcok és tükröképek* című kompozícióját, a diadalmas forradalom megidézését. A forradalom tisztasága, felszabadító öröme teremtette meg benne azt az eszményi belső tájat, amelyik erőforrással szolgált neki a forradalom eszméiért folytatott több évtizedes küzdelmében.

Így jött létre az *1956 fénylő arcai* kötet, mely Nagy Gáspár két kompozícióját nem a versek keletkezése, hanem a történelem tragikus rendje szerint tartalmazza: a *Fénylő arcok és tükröképek* a kötetben az első kompozíció, ezt követi az itt alcímek nélkül szereplő *Október végi tiszta lángok*. A verssorokkal párhuzamosan pedig Kiss Iván képei mutatják meg ugyanazt a világot. A versek és a rajzok kölcsönösen tükröképei egymásnak.

A kötetet – mondhatjuk: csoda folytán életben maradt – két egykori forradalmár, Rácz Sándor és Wittner Mária írásai kerepezik. Rövid üzenetük mellett ott van a Kiss Iván által megörökített fiatal arcuk és ott van mai fényképük. Az ötven esztendővel ezelőtti és a mai tekintetük egyaránt a forradalom iránti elkötelezettségüket, a forradalommal való azonosságukat tanúsítja. Rövid üzenetük is a forradalom iránti hűsége szólítja fel a mai nemzedékeket. Rácz Sándor arra ösztönzi a művészeket, hogy állítsanak örök emléket „a névtelen pesti srácoknak, akik a magyar szabadságot többre tartották életüknél”. Mint élő ’56-os örömmel üdvözlöl minden tiszta szándékot, mely „közelebb hozza és megérteti az utókorral az emberiség történetének legtisztább forradalmát”. Wittner Mária szavait a forradalom hőseinek meggyalázása és elpusztítása ma is keserű indulattal telíti.

Felháborodott szomorúság tölti el amiatt is, hogy a forradalom elárulói kiárusítják a Hazát. Nagy Gáspár és Kiss Iván kötetében viszont az igazságtéves bizonyosságát látja, mert a rajzokat nézve és a verseket olvasva elevenen jelenik meg előtte a forradalom heroikus küzdelme, felfénylenek a múltból a feledhetetlen arcok, nevek, „akik soha nem mentek el, mert lelkünkbe gyökeresedve tovább éltették bennünk a szabadság zsarátját”.

Nagy Gáspár és Kiss Iván könyve egyszerre idézi meg történelmünk legnagyobb néhány napját, a magyarság nemzetét emelkedését, a szabadságvágy forradalmi kifejezését, a megnyert szabadság örömét és mindennek a drasztikus eltiprását. Ezt a feloldhatatlan kettősséget a kötet katartikus felülemelkedéssel fejezi ki: sok-sok változatban tanúsítja, hogy azok, akik a szabadságért életüket áldozták, ma is élnek a nemzet emlékezetében:

*Arcok
szemek
tekintetek*

*sorra nyílnak
mint az ablakok*

*barátaim
biggyétek el*

*ők mind élnek:
egy se halott!*

Ezzel a tanúságtétellel indul Nagy Gáspár *Fénylő arcok és tükörképek* című verse, s ezt mutatja Kiss Iván rajzain az örömet sugárzó sok-sok arc. A költő kozmikus távlatba is állítja az egykori csodát. Ezekről az arcoktól az egész Föld új dimenziókkal gazdagodik: „ilyenkor jobban világit / és gyorsabban forog!” Ez a hatalmas emberi tett örökre biztos pontot jelölt ki az időben, mindig életető forrás marad az az októberi keddi nap, amikor a nemzet szabadságvágya diadalmasan megnyilatkozott.

Megjelenik a versben és a képeken a forradalom ifjúsága, amelyik az egész nép helyett cselekedett „romolhatatlan / fénylő arccal / szinte már időtlenül”. Nagy Gáspár verse érzékletesen idézi fel azt a szabadságmámort, amelyiknek hatása alatt az első vércseppeket nem sérülésként érzékelték a forradalmárok, hanem egy új vérszerződés tanúságtételének minősítették. Mintha a nép több évszázada készült volna erre a békés honfoglalásra, úgy jelenik meg az új vérszerződésben a magyar nép szabadságvágya. Aztán tovább erősödik a versben és a képeken a magyarság történelmi képzetekhez kapcsolódó szabadságakarata, mely szakrális történelmi és kulturális motívumokkal jeleníti meg a forradalom történetét. „Népvándorlást / idéző mámor / zúdul át / a lapító csöndre / szoktatott utcákon / száll magasan / annyi megszentelt / árva dallam.” Ezek az árva dallamok a magyarság nemzeti énekei, a *Himnusz*, a *Szózat* és a *Nemzeti dal*.

A vers szakralizálja is ezt magyar történelemben oly ritka boldog pillanatot. Rajz és vers Petőfi megidézésével is összekapcsolja 1848-at és 1956-ot, a magyar történelem két kivételes pillanatát. Megjeleníti a forradalom eseményeit, a zászlókból kivágott címereket, a hulló vörös csillagokat. Körbejár „a címerét vesztett zászló”. A felszabadultság játékos örömét fejezi ki az is, hogy a fiatalok kidugják fejüket „a kerek vászon-nyiladékon”.

Újra visszanyerik értelmüket a szavak, újra ember lesz az ember, magyar a magyar:

*És mennyi régtől várt varázs-szó
szabadság igazság... béke
és a másik serpenyőben
önkény... zsarnokság sötétje
aminek most már végre vége!*

Vers és rajz egyaránt megjeleníti a gyönyörű lányokat és a „drága srácok”-at, a sugárzó arcú munkásokat, az értük szót emelő, mellettük kiálló „rég-új miniszterelnök”-öt. De az örömet ellenpontozza a

versben a tragédia jelzése és előrejelzése: A gyönyörű lányt egy tankból lelőtték, a „szent süvölvény”-t pedig „(később mikor már felnőtt) / bitóra küldte az önkény!”

Az (*Utóirat*) már az októberi fényes napokat követő novemberi első vasárnapval kezdődő áruslás és tragédia drámai képe. Ezt ellenpontozzák a záró sorok, amelyek fél évszázad múltán is a forradalom hőseit és mártírjait igazolják. Emellett azt a szándékot is szakrális hangvételben fogalmazzák meg, hogy a forradalom értékeit óvni és éltetni kell ma is és a jövőben is:

*De az arcok velünk maradnak
de a szemek velünk maradnak
az idő ezüst orsóján a képek
visszahozott örök emlékek...
Fényeskedjenek az időben: Ámen!*

A *Fénylő arcok és tükkörképek* a forradalom krónikája: a kivított szabadság mámorító örömetől a leveretésig követi az eseményeket. A kötet másik nagy kompozíciója, a hétrészes *Október végi tiszta lángok* a forradalom vértanú hőseire emlékezés révén emeli föl időtlen és szakrális fénybe a forradalmat. Ez a kompozíció a rekviem hangjaival indul, az értünk elesett legjobbainkat siratja, a „sortuzek gyálázta Magyarország”-ot idézi meg. A gyász értelmét rendkívüli dimenziókkal telíti a forradalom. Az, hogy „március idusa lángolt / egy letiport nemzet szívében”, hogy az egész világ csodálta a magyar forradalmárokat:

*Mert elszoktak már
az ilyen csodáktól:
hogy Dávid ismét
legyőzi Góliátot!*

A sok-sok „vértanú-Dávid” sorsát Krisztus halálával vonja párhuzamba: „a megtörtett test és a kiomló vér / misztériumát másolták le hányszor...” De legyőzhetetlenségüket vallja, hiszen holtan is a szabadság értékéről és legyőzhetetlenségéről tanúskodtak. Holtan is erősebbek maradtak, mint gyilkosaik, mert holtan is a szabadságukat jelképei. A *kyrie*, a könyörgés így válik Nagy Gáspár versében az igazi hősök melletti tanúságtétellé. A harmadik rész az országot sújtó végítéletserű állapot, a *dies irae* bemutatása, a „brutális csönd” és a „szorgos hóhér-idő” felidézése a versben és a képeken egyaránt. A verskompozíció és a képsor visszafelé halad az időben. A halálra ítélték és a Nyugatra menekülők megidézése után eljutunk a forradalom kitöréséig, az első forradalmárokig, a szabadságért küzdő szent suhancokig.

Ezután a *sanctus*, a dicsőítő ének következik, az emberi szabadságukat éneke. Az adott történelmi helyzetben annak az igazolása, hogy a halál több lehet az életnél, s „ezer-szer szentebb a gyávaságnál”. Nagy Gáspár verse és Kiss Iván képei az emberi szabadság pótolhatatlan értékéről vallanak, az emberi szabadság örök értékét tanúsítják. Ezt az eltökéltséget erősítik föl a kompozíció utolsó részei. Fél évszázad múltán tesznek tanúságot amellet, hogy nem volt hiábavaló a hősi küzdelem. Könyvük valóban fénybe emeli azokat, akik életüket áldozták a nemzet szabadságáért, és ezzel példát mutattak a nemesebb emberlét igényére. Azt sugallják, azt kérik, hogy a nemzet értse meg a hősök áldozatának értelmét, kövesse példájukat abban, hogy a szabadságigényét soha fel ne adja.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Csapongó idő

Karátson Gábor: *Ötvenhatos regény*

arátson Gábor úgy ír, ahogyan a természet szervesül, aho-

gyan az elme és a lélek a maga kényszer nélküli, szabad működés módját követi. Az időt úgy tiszteli, ahogyan ebben a belső világban megjeleni szeret. Az idő itt nem vonalszerű, az idő itt csapongó. A jelen, a kiválasztott múlt és a közbeeső történések ideje egymásra rétegződik. Előfordul, hogy egy-egy történet lényegi vázáról lefoszlanak a konkrétumok, ám e váz mégis tovább él, és mint álmokban, más konkrétumokat öltöz magára. A történetmesélés és a történetekhez fűzött értelmezések, értékelések kettős fonata tárul elénk e „regényben”, melynek műfaja inkább emlékező elmélkedés. E kettős fonat igen szép arányt mutat, egyik kiegyensúlyozza a másik esetenkénti túlburjánzását, és fordítva. Mégis inkább az elmélkedés, a tűnődés, a szemlélés elsődleges. Hiszen, jelen esetben, tűnődő festőművész a szerző.

A „regényíró” Ötvenhat közös, magyar tüneményét kívánja újra jelenvalóvá tenni a maga vállaltan egyéni történetei révén. E sokrétegű történeti tény élményszerű lényege az a szinte tapintható légkör, mely akkor az egész országra szinte váratlanul rázuhant. A következő kulcsszavakkal jellemezném: mámoros *szabadság*, realitásoktól elrugaszkodó *bit* az emberhez méltó közösségi berendezkedés esélyében, az „együtt vagyunk” érzése a *szerelem* jegyében. E három kulcsérzésre utal a mindent átfogó *összetartó nép vagyunk* élménye. „Aki magyar, velünk tart.” A szentség bármiféle fogalmának alkalmazása – „bejött ide az angyal” – Ötvenhat élménye kapcsán utólagos értelmezés. Egy efféle fogalom használója – akár tud róla, akár nem – Ötvenhatot a ma-

HELIKON KIADÓ,
2005

gyarság oly közös tényének tekinti, melyből örök időkre táplálkoznia

illene, olyanak, melyet a többi nép számára közvetítenie kötelessége is volna. Ötvenhat egyén és nép, saját nép és másik nép, valamint saját nép és népek közössége számára rejt Isten-sugallta üzenetet. Az üzenet Ötvenhat tanúinak beszámolóit olvasva – e „regényt” például – vagy hallgatva élhető át. Csak az ily módon átélt üzenet érkezik el a mába, az egyes embereken keresztül a néphez és a magyar népen keresztül Európához, valamint a világhoz. Az emlékezés ez esetben katartikus újraélést jelent, pontosabb hát rituális megidézéssel beszélni. Hiszen a rítus újrajátszott és újraélt lényegi történetet jelent. Karátson Gábor „regényét” olvasva egy sokrétegű személység élénk jelenlétén, valamint a regényírás tizenhárom éves „jelenének” nem kevésbé határozott jelenlétén keresztül részesülünk e rítusban.

Egy nép lehetnénk újra, hiszen volt úgy, hogy az voltunk. Akik átéltek Ötvenhatot, egyek. Egységesen állnak ki életútjukat, sőt életüket is kockára téve az igazság, az igazságosság, a szabadság, az önrendelkezés, az önvédelem, a nemzet, a kultúra, az áldozat – egy szóval a szeretet – és a többi, ezekből kifejtendő érték mellett. Egy nép vagyunk, ha az életalapozó és életátizító értékekért hajlandóak és képesek vagyunk együtt harcolni, együtt szenvedni, még ha egyéb kérdésekben árnyalatokat képviselünk is. Egy nép vagyunk azokkal szemben, akik más elvek alapján akarnak életstratégiát vagy akár birodalmat feltornyozni. Az egy néppé – azaz néppé – válás lehetősége adott a mindenkori történelmi időben.

Amikor e lehetőséget valósággá teszi – a maga kivételes, tüneményes, a ráció számára hihetetlen pillanatában –, akkor válik néppé egy embertömeg, aki, egyébként, legfeljebb közösségek laza hálózata. Az élmény tüneményét kell – miután újra és újra katartikusan átéltük – szemügyre vennünk, az élmény ezer fonatát, e fonatok egymásba fonódásának rejtelmét kell tanulmányoznunk és megértenünk, ha a volt, de egyben soha el nem múló, kivételes idő híves forrását a jelen számára, azt megfrissítendő, egyszer csak tárva szeretnénk találni – erről szól utánozhatatlanul egyéni módon Karátson Gábor. Bátorságos olvasni ebből az élményből. Minél közelebb engedjük Ötvenhatot természetes, kusza és csapongó érzéseinkhez, annál magasabbra emel. Annál szédítőbb a mélység is. Ötvenhat tüneménye áldott és áldó, az átélt élményért kapott megtorlás átkozott és átkozó. Aki részt vett a megtorlásban akár a legnagyobb mértékben, maga is – részvétele szerint – átokterheltté vált. A néma cinkos is, tudjuk, bár jó volna feledni e tudást. A szovjet és a kádári erőszak az egész népet átokterheltté tette. E terheltségből akkor gyógyulhatnánk, ha újra és újraolvasva, újra és újraélve a dokumentum értékű beszámolókat, illetve a művészi feldolgozásokat, megéreznénk a maradéktalanul nem megérthető szakrális tény: kinyilatkoztatás érte a népet. „Az angyal – nos hát, igen, a Génius, igen –, nagy magasságból a magyarok angyala, arccal előre a járdára csapódott.” Akkor találhatunk újra utat (akkor nem jut eszünkbe vízlépcsőt építeni a Dunán például), ha megrendülünk, és ha engedjük, hogy e megrendülés vezessen, akár a tiltakozáson, akár a harcon, akár a fegyvereken, akár az építkezésen, akár a szereteten, akár a bűnbánaton, akár a megbocsátáson a sor.

Átadható-e Ötvenhat élménye a mai nemzedéknek? – ez a „regény” ki nem mondott alapvető gondolja. Ha kétséges is, hihetünk benne. Nyilván nem mindenkinek és nem egyenlő mértékben. Átadható, ha

azt mondja a száj, amit a szív érez, szinte együgyűen, hisz a tények oly beszédesek. És átadható, ha azok, kik ilyen átadásnak közvetítői lehetnek, nem maradnak némák. Arra azonban nem árt ügyelni, hogy egy efféle élmény, a maga katartikus mélységében csak rituális-művészi közegben közvetíthető. E fogalmat – rituális-művészi közeg – használva arra gondolok, hogy befogadónak és átadónak egyaránt sűrű, figyelmes térre és időre van szüksége. A befogadónak vágynia kell az élményt, az átadónak élményszerűvé kell válnia. Hallás, látás és értés révén az átadott tartalom a befogadó lélekben élménnyé izzik. Cselekvés, mesélés (más esetben zene, tánc) révén az átadó az átadandó tartalmat élményszerűvé lényegíti. A kulturális emlékezet csak ebben az élő formában működik hosszú távon. A kulturális emlékezet valójában rituális, közösségi újraélése az ember számára mindenkor életbevágóan fontos értékeknek.

Ötvenhat forradalom volt. Mint minden forradalom, felismert vagy fel nem ismert szándéka szerint az ember földi jelenlétének alapjáig kívánt hatolni. Forradalom akkor lesz úrrá egy népen, ha ezek az alapok, a körülmények rezonanciát felerősítő hatásképp, mozgásba lendülnek. A forradalom oly össznépi mámor, melynek révén az ember ember lehet újra. Ez a megtérés, ez a revolúció értelme: visszatérni a kezdetekhez és az emberi lényeghez – tulajdonképpen a teremtés mitikus örökidejéhez – a történelemnek egy olyan állapotában, ahol az emberi arcot torzító erők összeomlanak, ahol hatalomban részesülhetnek a természetükhöz hűek, a szelídek és normálisak, kik képesek józan kiválasztódási mechanizmusokat működtetni. A forradalom, Karátson Gábor élménye és értelmezése szerint, vallásos élmény is. E ponton az ő keleti gyökerek mellett református gyökereket is felmutató szemléletmódjában magyar és zsidó nép ugyanazza: kinyilatkoztatás által felavatott néppé válik. Oly néppé tehát, amely, ha rövid ideig is, de képes e kinyilatkoztatás fényében megmaradni, képes e megnyíló

isteni tartalom útmutatása szerint – szívére hallgatva – cselekedni, érezni, gondolkodni és szerveződni.

A természet az a tágabb közeg, amibe az ember minden találmányával és szerveződési formájával illeszkedik. Eredetileg illeszkedik, de ma már nem – ebből adódóan pusztulásra ítéli magát. Karátson Gábor számára a természet szent: maga Isten, avagy az Ő üzenetének hordozója. Az ember persze komplikáltabb lény, mint mondjuk egy szarvasmarha, de azért igaz marad, hogy a természet impulzusait követnie, a természet globális ökológiai rendszerébe illeszkednie kötelesség. Kötelesség önmagával szemben is, mert ez hosszú távú (évszázadredes) földi életének záloga, de kötelessége a természettel szemben is, mert illeszkedés nélkül megsérti, durvább esetben szétrombolja azokat az életteli és életmegtartó képződményeket, melyektől rövid távú és kétes értékű hasznot csikar. A Duna eleven valóság. A Duna azon túl, hogy eleven valóság, képviselője a nagy egésznek, amit természetnek nevezünk. Megsértvén a Dunát – e szemléleti közegben –, megsértjük a természetet, megsértjük az Istent. Karátson Gábor archaikus ízű lét- és természetlátása archaikus-szakrális tájvédelmet szül. Amennyiben a tájrombolást (szocialista újbeszél stílusban: „átalakítást”) egy közéleti szerveződés, egy tan, egy párt, egy kormány végzi, akkor a szakrális természetképviselő politikai, mélyebb értelemben forradalmi cselekvéssé válik. Így kapcsolódik össze Ötvenhat és a dunai vízlépcső gondolja. A Duna Magyarország ütőere. A Duna mindannyiunké. Aki a Dunát tönkre akarja tenni, az Magyarországot, a magyar népet akarja tönkre tenni. A bős-nagygyarmarosi vízlépcső építése elleni tiltakozás e gondolatokból következően, Karátson Gábor szerint, egységbe ránthatta volna a magyarokat. Adódott is erre halvány esély, amikor a Duna Kör fénykorát élte. Aztán ez az esély elúszott. Európa is velünk szemben foglalt állást. Nem először. Úgy látszik, mára e

nép belefáradt abba, hogy a szent, emberi ügyekért vívott harcaiban nem állnak mellé, sőt ellene szavaznak még azok is, akikhez barátként szegődne. Később, a kettős állampolgárságról szóló népszavazáson, majd a 2006-os parlamenti választáson már ő is maga ellen dönt, szinte ördögi tudatossággal, mintha Isten is ezt akarná.

Karátson Gábor inkább szemlélő, mintsem cselekvő típus, bár kétségkívül ez utóbbi is. E hozzáállása teszi képessé arra, hogy a nép Kádár-korszakbeli alkalmazkodását lelkiileg elviselje. Részt vesz a forradalom eseményeiben, megszenvedti a kádári kétszínűséget és a megtorlást. Kijövéen a börtönből csodálkozik a megváltozott hangulaton: mintha nem ugyanabba az országba érkezett volna vissza. Mindent megért, persze. Ilyen megértő alkat. Ő is élni, sőt festeni akar – felveszi a maszkot, amit Ernest Maria Campennek nevez. S bár hat rá a maszk, mindvégig tudja, nem azonos vele, hisz levehető. A maszk előtti, alatti szellemi kezdemények kibonthatók újra. E kibontás azonban nem várt, fájó meglepetésekkel terhes: a túlnyomórészt liberális, SZDSZ-szavazó barátok jelentős része fokozatosan átáll Kádár jogutódjainak oldalára. Magyarország ebben a pillanatban elveszett. A festőművész-író szemlélő alkatából az következne, hogy nem vesz részt társadalmi szerveződésekben és küzdelmekben. Ha ennek dacára mégis részt vállal – sőt, vezető pozícióba kerül –, bizonytalannal nem tehet másként. Az elkomoruló társadalmi, illetve hatalmi viszonyulások színpantják magukhoz. Szól, mert képtelen csendben maradni. Lép, mert tiltakoznia kötelesség, ha valami életbevágóan fontosat veszni lát. (Érdeemes az efféle, szemlélő alkatú emberek cselekvésbe lépésének miértjére odafigyelni, lehet ott valami, tényleg. Míg az egyébként izgágáknál bizonytalan, mikor jelentős a megmozdulásuk.) Karátson Gábor azon kevesek közé tartozik, akik Ötvenhat máig felkavaró tüneményében a szentség világba költözésének ritka kísérletét – bezuhanásszerű eseményét – látják. Ez a fajta látás az utódok számára különleges üzenetet hordoz magáról az *így látóról* is. Ebben az összefüg-

gésben a választott festőművész mivolt is jelképpé válik. Az ember is jel, az általa *épp így* látott. Ötvenhat is jel. E jeles ember által érintett minden tény jellé is válik: a jel bélyegét kapja. Az általa adott értelmezések pedig kiemelkednek a lehetséges – illetve ténylegesen meg is fogalmazott – értelmezések tengeréből: ih-

lető forrássá lesznek ott, abban a szellemi térben, ahol a magyar nép ügye, és – e számunkra kihagyhatatlan, közbeeső lépcsőfokon túl – Európa és a globalizált emberiség ügye sorsdöntő elhatározások nyílzáporában áll.

FODOR MIKLÓS

A forradalom és szabadságharc fényképei

Müller Rolf–Sümei György: *Fényképek, 1956*

Az 1956. október 23-án kitört forradalom a magyarság szabadságvágyának kifejezője, a sztálini típusú diktatórikus rendszer elleni heroikus küzdelem nagyszerű eseménye, a magyar nép nemzeti, függetlenségi és demokratikus törekvéseinek szimbóluma, melynek félszázados évfordulójára az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – kiállítások, konferenciák mellett – egy '56-os fényképalbum kiadásával emlékezik meg.

A Történeti Levéltár őrzi és kezeli a volt államvédelmi/állambiztonsági szervek 1944 és 1990 között keletkezett iratait, alapvető feladatai, az információs kárptólás, a demokratikus közélet tisztaságának elősegítése, valamint a történelmi közelmúlt feltárása.

A történelmi közelmúlt feltárása jegyében a Történeti Levéltár munkatársai – Müller Rolf és Sümei György – által szerkesztett fotóalbum a Levéltár '56-os fotógyűjteményéből válogat. A szándék nemes és dicsérendő. Amellett, hogy egy – eddig kevésbé kutatott – forráscsoportra hívja fel a figyelmet, megpróbál nyitni a szélesebb olvasóközönség felé, hiszen a vizuális információ befogadása, értelmezése kevésbé megterhelő, mint egy szaktudományos elemzése. Sajnos, amikor egy szerkesztő vagy kiadó '56-os emlékköny-

ÁLLAMBIZTONSÁGI
SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA,
2006

vet kíván kiadni, nem mellőzheti azt a szempontot, hogy a mai magyar társadalom egy részének az 1956-os for-

radalom és szabadságharc emléke nem szervesült hasonló ünnepé, mint akár 1848. március 15-e. Ezért elsősorban a több évtizedes Kádár-korszak alatti „agymosás”, a felejtés, valamint a jelenlegi oktatási rendszer hiányosságai, a mai társadalom közönye, apatikus állapota a felelős.

A Történeti Levéltár '56-os fényképeit alapvetően két nagy csoportra lehet felosztani. Az elsőbe a forradalom utáni nyomozati eljárás során lefoglalt felvételek tartoznak, amelyek tehát eredetileg magánszemélyek tulajdonát képezték, majd ezeket az elkobzott és később terhelő bizonyítékként felhasznált fotókat az állambiztonsági szervek – általában vizsgálati – dossziékban, azok mellékleteként őrizték, vagy albumokba rendezték. Különböző tematikájú albumokat, fotógyűjteményeket állítottak össze, melyekben a fotókat nem művészi vagy történelmi értékük, hanem propagandacélokra való felhasználhatóságuk, illetve terhelő bizonyítékként való alkalmazásuk alapján csoportosították. Ebbe kerültek bele a korabeli dokumentumfilmek jeleneteinek fotóreprodukciói, valamint a külföldi lapok illusztrációi is. A Történeti Levéltár '56-os

fotógyűjteményének másik nagy csoportja az egyéni kollekciók, a készítőikkel azonosítható felvételek, szerzői munkák. A most megjelent kötet jelentős része az elmúlt években magánszemélyektől kapott, illetve vásárolt gyűjteményekből válogat. A kötet szerkesztőinek vállalt szándéka volt, hogy eddig kevésbé ismert fotókat mutasson be, és talán az is, hogy szakítson az olyan klisékkel, mint például a „pesti srác” képe, akit tizenéves forma fiúcskaként ábrázolnak gyakran a képzőművészek. Valójában a pesti vagány srác, aki fegyveresen, hősiesen küzdött a szovjet csapatok ellen – a fotók tanúsága szerint is –, sokarcúbb, hiszen a pesti forradalmár lehetett fiatalabb vagy idősebb fiú, vagy lány, esetleg öregember (Szabó bácsi), vagy rokkant („Tuskólábú”, Mész János), vagy éppenséggel roma.

A kötet bevezető tanulmánya alapos és gazdagon jegyzetelt, részletesen tájékoztat a Történeti Levéltár 1956-os fotógyűjteményéről, annak keletkezéséről, előtörténetéről, a fotóknak mint terhelő bizonyítékoknak a – politikai rendőrség általi – felhasználásáról, annak állambiztonsági módszertanáról, az általuk összeállított fotóalbumokról, fénykép-kötetekről. A Sümegi György által jegyzett bevezető a Történeti Levéltár fennállása óta a vásárlások és ajándékozások révén beszerzett kollekciókról, magánszemélyek gyűjteményeiről is kimerítően szól, valamint beavat a fotók/fotógyűjtemények osztályozásának, kategorizálásának különböző szempontjaiba. A szerző utal a fényképeknek arra a közvetlen hatására is, mely az alkalmazott művészetek, a design-művek, a képzőművészeti alkotások létrejöttében a forradalom leverése alatt és főleg azután játszottak. A bevezetőt követően a szerzőpáros másik tagjának, Müller Rolfnak az írása olvasható, aki a kötet szerkesztés, a válogatás szempontjairól tájékoztat, valamint – egyáltalán nem mellékesen – egy a köz- és magángyűjtemények ’56-os fotóit digitálisan rögzítő nyilvános adatbázis létrehozásának szükségességére hívja fel a figyelmet.

Az album 119 képkockája az október 20-ai szegedi MEFESZ nagygyűlés képével indul, hogy aztán a 23-ai felvonulás képei, a tüntetők menete, a különböző helyszínek (Március 15-e tér, Bem-szobor, Petőfi-szobor, a Sztálin-szobor csonkjáról elnevezett „Csizma tér”) következzenek. Ezután a Magyar Rádió épületnek Bródy Sándor utcai szétlőtt homlokzata, a kiégett gépkocsik, villamosok roncsai, a harcokocsik, a Sztálin-szobor darabjai a Blaha Lujza téren, a tömeg által feldíszített, kigúnyolt Sztálin-fejről készített fotók követik egymást. Nemcsak budapesti, hanem a szegedi (Kaló Flórián színművész szaval a Klauzál téren) és a nyíregyházi eseményeket (a „Kozák lovas” szobrának ledöntése, a Beloiannisz téri irodaház vörös csillagának eltávolítása) megörökítő fotók is szerepelnek a válogatásban. A Parlament előtti október 25-ei sortűz áldozatai, az ideiglenes sírokban eltemetett hősök sírjairól készített képek, a Körút különböző részletei, szétlőtt házai, a kiégett harcokocsik, a báméskodó emberek, fegyveres felkelők, fiatalok, idősebbek, feliratok, falfirkák, utcaképek, a londoni szimpátia-tüntetés, a Horizont könyvesbolt előtti könyvégetés jelennek meg a következő képkockákon. A pesti humor is megjelenik a fotókon, a feliratok ironikus, gúnyos módon emlékeznek meg a szovjet megszállókról, az ÁVH-ról. A szerkesztők nem éltek a brutális, kegyetlen fotók hatásadás bemutatásának a lehetőségével, de a teljességre való törekvés jegyében, a népitéletekről, a lincselésekről készített egy-két fotót is beválogatták az albumba. A felvételek kronologikus sorban követik egymást, így bekerült a kötetbe a konszolidálódó város képei, a leszakadt felső vezetékek javításáról vagy a felborult villamoskocsik visszaemeléséről készített fotók, illetve a november 4-e után már ismét szovjet csapatok által megszállt – sztrájkfelhívásokkal, menekülőkkel teli, füstfelhőbe burkoló – várost ábrázoló képek is.

Az album szerkesztési elve a tartalmi igényességre, a teljességre való törekvés, a kötet összefoglaló jellegű, a forradalom eseményeit időrendben, zárt egységet al-

kotva, azonos megközelítésből, az érdeklődő átlagember szemszögéből nézve ábrázolja. Nincs a kiadványban a harci cselekményeket egyidejűleg ábrázoló „in action” fotó – általában kevés ilyen jellegű ’56-os kép található a különböző közgyűjteményekben – viszont annál több utcakép, illetve az eseményeket, az „éles” helyzeteket utólag megörökítő fotó készült. Mintha nem maga az esemény, hanem inkább a helyszín, a város lett volna érdekes a fotós számára. A kötet fotói nemcsak a témaválasztás miatt, hanem a képi látásmód egységése miatt is figyelemreméltók. Ha nem kifejezetten a portrékészítés szándékával készítette a fotós a felvételt – a kötetben ez a ritkább –, akkor az események megörökítésekor, a résztvevők, az emberek, a szereplők csak mint „statiszták”, háttéralakok jelennek meg, és sokszor valóban hátulról, háttal ábrázolva látatja őket. Ugyanakkor a környezet alapos tanulmányozása során egyéb fontos és érdekes részletet fedezhetünk fel. Több felvételen is szerepel a Blaha Lujza téri, azóta már régén lebontott Nemzeti Színház, melyről képet az újabb generáció ritkán láthatott, illetve a régi-új szimbólumok (Kossuth-címer, lyukas zászló) megjelenése a köztereken, utcákon vagy a Petőfi-szobor talapzata a kiegészített felirattal: Petőfi. 1956. X. 23. A kötetbe beavogatott képek készítői – Müller Lajos (MTI), Nagy Györgyné fotográfus, valamint Saáry Éva fotó- és képzőművész kivételével – amatőr fényképeszek, így nem várható el a fotóktól, hogy megkomponált, megszerkesztett, magas művészi hatású felvételek legyenek, de e sorok írójára mégis több kép volt ilyen hatással. Egyik legmegkapóbb, a nyíregyházi „csillaghullás”, amikor az ismeretlen fotós azt a pillanatot „kapta el”, amikor a már leszerelt vörös csillagot a Beloiannis téri irodaház tetejéről a forradalmárok ledobták és a lezuhanó csillag ég és föld között „lebegett”, árnyéka pedig az irodaház falára vetült (a kötet 29. sorszámú felvétele). Másképpen, de szimbolikussága miatt

különleges, a kötetet lezáró fotó (119. sz.), amely a fővárost ábrázolja a Parlamenttel, a Dunával és a Margit híddal, miközben Csepel (?) felett füstfelhő gomolyog.

A szerkesztők arra törekedtek, hogy a helyszíneket és az időpontokat lehetőség szerint minél pontosabban meghatározzák, ami nem volt könnyű feladat, hiszen az állambiztonsági szervek az általuk lefoglalt és felhasznált fotókat csak ritkán datálták, és a helyszíneket vagy nem, vagy pontatlanul adták meg. A politikai rendőrség a hangsúlyt nem a művészi kompozícióra vagy a történeti értékre, hanem a felvételen szereplők beazonosítására helyezte. A forradalom és szabadságharc leverését példátlan megtorlás követte. Megkezdődtek a letartóztatások, a terhelő bizonyítékok gyűjtése, amelybe az októberi eseményekről készített fotók is beletartóztak. Az újonnan megszerveződő politikai rendőrség valóságos hajtóvadászatot indított az amatőr és hivatásos fotográfusok által készített felvételekért. A külföldi újságokban megjelent fotókat reprodukálták, majd a Magyar Távirati Iroda „ellenforradalmi” fotóit is elkobozták.

A kortársak, résztvevők számára minden bizonnyal nosztalgikus érzéseket, fájdalommal vegyes büszkeséget váltanak ki a fotók, míg az azóta felnőtt generációk számára az újdonság és a felismerés megdöbbenő katarziszt nyújthatja az album fotógyűjteménye. A recenzens számára – életkoránál fogva – ez utóbbi adatott meg, hiszen mikor kezébe vette a kötetet – hiába tanult ’56-ról középiskolában, egyetemen mint leendő történész talán az átlagos fiatalnál is többet – a vizuálisan megjelenített forradalom minden korábbi feltételezését, elgondolását „felülírta”. A rommá lőtt város képei, a roncsok, a pusztítás mértéke megdöbbenetette, ugyanakkor a felszabadult öröm, a bizakodás, a győzelmi mámor felemelő érzése, mely szintén átsugárzik a fotókon, nagyszerű élménnyel ajándékozta meg. A Müller Rolf és Sümegei György által vállalt munka

óriási, hiszen céljuk nem kevesebb volt, mint az, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc fényképeit, leghitelesebb fotódokumentumait minél mélyebb részletességgel és mind hitelesebb történeti adatoltsággal bemutassák az érdeklődőknek, ezzel állítva méltó emléket a forradalomnak és hőseinek.

A könyv felelős kiadója Gyarmati György a Történeti Levéltár főigazgatója, az olvasó-szerkesztő S. Varga Katalin, az igényes kiállítású kötetet Schmal Károly tervezte. A kötet végén angol nyelvű fotójegyzék, valamint az ÁBTL kiadványainak listája található. ❧

KRAHULCSÁN ZSOLT

A Hitel októberi számának szerzői

<i>Ablonczy László</i> (1945) Budapest	<i>Heltai Bálint</i> (1952) Tura	<i>Sággy Endre</i> (1935) Budakalász
<i>Borbándi Gyula</i> (1919) Budapest–München	<i>Imre László</i> (1944) Debrecen	<i>Szokolczay Lajos</i> (1941) Budapest
<i>Botár Attila</i> (1944) Veszprém	<i>Kántor Lajos</i> (1937) Kolozsvár	<i>Szalay Lajos</i> (1909–1995)
<i>Falusi Márton</i> (1984) Budapest	<i>Keczán Mariann</i> (1973) Debrecen	<i>Székegybidi Ágoston</i> (1935) Hajdúböszörmény
<i>Fekete Gyula</i> (1922) Budapest	<i>Kodolányi Gyula</i> (1942) Budapest	<i>Tamás Menyhért</i> (1940) Budapest
<i>Filép Tibor</i> (1936) Debrecen	<i>Korbuly Dezső</i> (1932) München	<i>Taxner Tóth Ernő</i> (1935) Budapest
<i>Fodor Miklós</i> (1967) Isaszeg	<i>Krabulcsán Zsolt</i> (1971) Budapest	<i>Tornai József</i> (1927) Budapest
<i>Görömbei András</i> (1945) Debrecen	<i>Nagy Gáspár</i> (1949) Budakeszi	<i>Tökéczki László</i> (1951) Budapest
<i>Hanti Krisztina</i> (1982) Budapest	<i>Nagy Károly</i> (1934) Piscataway (USA)	<i>Vörös András</i> Budapest